

соответствии с историческим развитием. В частности, усовершенствовано уголовное законодательство в части государственных преступлений, усилена уголовная ответственность за служебные преступления.

Ключевые слова: Украинское Государство, гетман Павел Скоропадский, уголовное и уголовно-исполнительное законодательство, анархо-уголовная ситуация.

Glamazda P. An Intensification of Punitively Focused Legislation in Ukrainian Government Since Pavlo Skoropadskyi Hetmanat. The article investigates the common factors in the formation of the legal framework in the Ukrainian state (April-December, 1918). The key features of the legislative execution both in the Russian Empire and in the Ukrainian state as well as the complexity of the law-making and the reasons for intensification of punitively focused legislation of the Hetman are examined. In part, on the one hand, such phenomenon took place due to the Ukrainian state leaders' aim to approve the stability and overcome the destruction of the previous era revolutionary changes. On the other hand, such a policy is dictated by complicated political and economic situation in the country and uncertain external relations policy. According to the results of the research we can say that in a course of the investigated period a new criminal law is formed with the improved concepts and institutions to accord with the historical development. In particular the criminal law has been improved in terms of crimes against the state and criminal liability for official crimes increases.

Key words: Ukrainian State, Hetman Pavel Skoropadskyi, criminal and penal law, anarcho-criminal situation.

УДК 343.2(399) (091)

Ю. Крисюк

Деякі аспекти злочину й покарання доби Київської Русі

У статті досліджено відображення в «Руській Правді» моралі тогочасного суспільства в процесі призначення покарання за злочини в Київській Русі. Здійснено порівняння підходів до покарання, відображених у кримінальному законодавстві та в «Повчанні» Володимира Мономаха.

Ключові слова: злочин, покарання, Київська Русь, «Руська Правда», Володимир Мономах, «Повчання».

Постановка наукової проблеми та її значення. Процес реформування правової системи України, становлення громадянського суспільства й соціальної правової держави вимагає, серед іншого, дослідження політико-правової спадщини нашої держави в найрізноманітніших аспектах. Відображення моралі суспільства на різних щаблях історичного розвитку в кримінальному законодавстві, рівень його сприйняття різними суспільними верствами – завжди актуальне питання не лише теорії, а й практики державно-правової організації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Різноманітним аспектам проблеми кримінального злочину та покарання приділяли увагу М. Владимирський-Буданов, В. Бачинін, Є. Азарян, А. Козлов, С. Кудін, А. Міцкевич, Н. Стромілова й інші. Однак саме проблема впливу суспільної моралі на становлення та розвиток кримінального законодавства не знайшла достатнього відображення в науковій літературі.

Саме тому **мета** цієї статті – простежити процес формування поглядів на злочин і покарання в Київській Русі під впливом суспільної моралі та релігії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Кожна людська спільнота намагається встановити спільні для всіх правила суспільного співжиття, однак не існує жодної людської спільноти, у якій би ці правила не порушувалися. Часто подібні порушення мають дріб'язковий характер, проте іноді є надзвичайно небезпечними.

Становлення кримінального законодавства в період Київської Русі стало темою жвавої дискусії в історичній та юридичній літературі. Так, наприклад, В. О. Ключевський вважав, що Закон Російський був «юридичним звичаєм», а як джерело «Руської Правди» являє собою «не первісний юридичний звичай східних слов'ян, а право міської Русі, що склалося з досить різноманітних елементів в IX–XI століттях» [1, с. 242]. Л. В. Черепнін припустив, що між 882. і 911 рр. створено княжий правовий кодекс, необхідний для проведення княжої політики в приєднаних слов'янських і неслов'янських землях. На його думку, кодекс відображав відносини соціальної нерівності [2, с. 370].

А. А. Зімін також допускав складання в кінці IX – на початку X ст. ранньофеодального права. Він вважав, що за часів Олега існувало ще звичаєве право, а за князювання Ігоря з'являються князівські закони – «устави», «покон», які вводили грошову кару за порушення права власності та нанесення каліцтв, обмежували кровну помсту, заміняли її в окремих випадках грошовою компенсацією, почали використовувати інститути свідків-видоків, склепіння, поєдинків, присяги [3, с. 277].

Сучасна наука кримінального права під терміном «злочин» розуміє передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне винне (тобто умисне або з необережності) каране діяння (дію чи бездіяльність), учинене суб'єктом злочину (осудною особою, яка досягла віку, із якого настає кримінальна відповідальність).

Однак остаточному формуванню дефініції злочину в Україні передував тривалий процес становлення та розвитку науки кримінального права і в нашій державі, і у світі загалом.

Зокрема, у часи Київської Русі не існувало чіткого визначення злочину. З уведенням християнства під впливом нової моралі відбувається заміна язичницьких понять про злочин і покарання. У сфері кримінального права древньої Русі проявляється приватний характер стародавніх християнсько-візантійських правових норм, заснованих на римському приватному праві. Найбільш яскраво така заміна відображена в князівських статутах і в «Руській Правді», де будь-який злочин визначався не як порушення закону чи князівської волі, а як «образа», тобто завдання матеріальної, фізичної або моральної шкоди будь-якій особі чи групі осіб. За подібний вчинок винний повинен був виплатити певну компенсацію. Отже, кримінальне правопорушення практично нічим не відрізнялося від цивільно-правового. Також, за церковним правом, могло йтися про «гріх», тобто моральний злочин, порушення Божественного закону.

Згідно з «Руською правдою», у XII ст. розрізняли такі види злочинів: злочини проти життя; завдання тілесних ушкоджень; злочини проти здоров'я; злочини проти честі, майнові злочини; знищення чужого майна; злочини проти шлюбу та моралі; злочини, що підлягали церковному суду; злочини, що підлягали суду князя; злочини проти держави.

У XVI ст. з розвитком суспільних відносин змінилося поняття злочину. У Литовському статуті 1566 р., замість «обіди», під злочином стали розуміти шкоду або злочинство, нанесене власнику чи громаді. Злочин став називатися «виступом».

В «Уложенні про покарання кримінальне і виправне» 1885 р. з'являється поняття злочину й проступку, які могли бути навмисні та ненавмисні. Так, наприклад, у ст. 5 розділу 1 зазначається, що «зло, сделанное случайно, не только без намерения, но и без всякой со стороны учинившаго оное по неосторожности, не считается виною» [4, с. 268–281].

У XIX ст. класифікація злочинів уже модернізується та стає більш досконалою: злочини проти віри; злочини проти держави; злочини й проступки проти порядку управління; злочини та проступки проти майна й доходів казни; злочини та проступки проти загального благоденства й благоустрою; злочини проти життя, здоров'я, свободи та честі осіб; злочини й проступки проти власності осіб.

Історія та дійсність свідчать, що у всіх народів й у всі часи з першими ж початками організованого співжиття з'являється й покарання. Цей історичний факт указує на те, що завдання певного матеріального страждання особам, котрі зазіхають на правовий порядок, є необхідною приналежністю співжиття [5, с. 19]. Інститут покарання існував, існує та, на превеликий жаль, існуватиме стільки, скільки існуватимуть людство й суспільство. В історії людства не було, немає й, напевно, не буде такого часового відтинку, коли б інститут покарання був би не потрібний. За певних умов змінювалася лише інтенсивність його застосування.

Покарання, за «Руською Правдою», були досить м'якими. До монголо-татарської навали Русь (чи не єдина в Європі) не знала смертної кари як юридично санкціонованого вбивства. Щоправда, літопис засвідчує її застосування в окремих випадках за державні злочини. Так, у 1068 р. були страчені через повішення учасники повстання проти князівської влади.

Зазвичай існувала й кровна помста, яку сини Ярослава Мудрого замінили на грошову віру. Історично кровна помста склалася як обов'язок роду потерпілого розправитися зі злочинцем. Зауважимо, однак, що в цьому випадку йшлося виключно про вбивство вільної людини вільною людиною. Так, наприклад, за договором із греками 911 р., кожен міг безкарно вбити вбивцю на місці злочину. Договір 945 р. дає право життя вбивці родичам убитого, незалежно від ступеня споріднення. Безсумнівно, стародавній звичай кровної помсти не влаштовував ні князя, зацікавленого в ослабленні общинних судів, що заважали централізації влади, ні християнську церкву з її новими нормами моралі й моральності, але, будучи розповсюдженим, він не міг бути ліквідований одразу. Однак

процес феодалізації Давньоруської держави, збільшення ролі князя та княжого суду внесли значні зміни в процес застосування звичаю кровної помсти. «Руська Правда», наприклад, обмежує коло месників двома ступенями найближчих родичів убитого (батько, син, брати, племінники). Якийсь час княжий суд співіснував з общинним, але поступово, завдяки посиленню феодальних відносин, княжий суд займає провідне становище, відтісняючи суд общинний на другий план. І, нарешті, «Правда Ярославичів» зовсім виключає зі свого складу кровну помсту, заборонивши вбивати вбивцю кому б то не було, дозволяючи родичам убитого користуватися певною грошовою компенсацією з боку вбивці [6, с. 341].

Отже, розширюється право держави на особистість і майно злочинця, уможлиблюється втручання князя у звичай кровної помсти, у вбивці з'являється можливість викуповувати себе за посередництвом князя (хоча, без сумніву, він і раніше міг домовитися з родичами вбитого). У цей час виділяється особлива категорія осіб, відірваних від громади (купці, ізгої), а також численні князівські дружинники й слуги (гридні, ябедники, мечники, огнищани тощо), які мали потребу в особливому княжому захисті, оскільки, з різних причин порвавши з громадою, вони позбулися в її особі захисника. Тепер їхнім новим захисником повинен був стати князь, тому вони були зацікавлені в зміцненні княжої влади. Зі свого боку, стримуючи самосуд громади, князь вводив власну міру покарання – віру, тобто грошовий штраф у розмірі 40 гривень, що сплачується за вбивство в князівську скарбницю. Меншим грошовим штрафом вважали продаж, що становив від 3 до 12 гривень – за інші злочини. За вбивство княжого мужа сплачувалася подвійна віра (у розмірі 80 гривень), яка стягувалася за вбивство княжих службовців (огнищанина, княжого тіуна чи конюха).

Це були відчутні матеріальні стягнення, якщо взяти до уваги, що за 2 гривні можна було придбати корову або до десяти баранів. Варто зазначити, що Володимир Великий, можливо, під впливом візантійського права, замінив віру на смертну кару, однак ненадовго, бо це негативно позначилося на прибутках державної скарбниці. Відома й дика віра, яку сплачувала верв, коли на її території знаходили вбитого, а вбивцю з якихось причин община не видавала (не вдалося розшукати тощо). Гроші виплачувалися родичам убитого (головництво), а також потерпілим від образ (урок).

Помста в «Руській Правді» згадується не тільки в статтях, у яких ідеться про вбивство. Так, наприклад, у разі побиття людини до крові й синців потерпілому пропонується альтернатива: або мстити, або отримати з кривдника 3 гривні за образу. У цьому випадку навіть не потрібно було закликати свідка. «Якщо ж на ньому не буде ніякого знаку, то нехай прийде відок, якщо ж не може, то на тому кінець» [7]. Тут ми вперше стикаємося з поняттям видока, тобто безпосереднього свідка – очевидця подій. Крім видока, «Руська Правда» знає ще один тип свідка – послух, тобто особа, яка може ручатися за невинуватість особи, захищати її добре ім'я.

«Руська Правда» містить також вичерпний перелік знарядь, якими завдаються побої: батіг, жердина, долоня, чаша, ріг, тупа сторона гострого знаряддя. Це доводить, що для законодавця важливим є не сам факт заподіяння тілесного ушкодження, а образа, безпосередньо завдана неправомірними діями. Про це свідчить також уключення до переліку образливих удару мечем, не виїнятим із піхов, або виривання бороди й вусів. У цьому випадку потерпілий має право на негайну помсту. Якщо ж ображений відразу не помстився кривдникові з тієї чи іншої причини (наприклад не наздогнав), то винуватець підлягає грошовому стягненню в розмірі 12 гривень.

«Руська Правда» визнає три основних види каліцтва: травма руки, ноги й пальців. Відібрання руки, а також позбавлення можливості нею користуватися в давньоруському праві прирівнювалося до смерті, тому за подібний злочин призначали штраф у розмірі 40 гривень. Також у вигляді покарання за цей злочин могли застосовувати кровну помсту.

«Руська Правда» також передбачала покарання за крадіжки, які класифікувалися залежно від соціального статусу особи пограбованого, а також цінності вкраденого майна, відоме також законодавцеві поняття розбою та співучасті.

Вищою мірою покарання були потік і пограбування, коли майно злочинця конфісковувалось, а його разом із сім'єю виганяли з общини або перетворювали на холопів [7].

Значний лібералізм «Руської Правди» пояснюється значним впливом батька Ярослава Мудрого Володимира Мономаха, який був визнаним моральним авторитетом того часу й закликав у своєму знаменитому «Повчанні»: «Ні правого, ні винуватого не убивайте і не веліть убивати його. Якщо навіть заслуговуватиме смерті, і то не погубляйте жодного християнина. Ухиляйтесь від зла, творіть добро, шукайте миру, проганяйте зло і живіть на віки вічні» [8, с. 86]. Такі моральні засади сприяли зміцненню державного ладу, утвердженню князівської влади, сприяли прихильному сприйняттю

християнства, тобто піднімали Київську Русь на досить високий рівень громадського та державного життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Моральні засади суспільства на кожному етапі його історичного розвитку справляють визначальний вплив на ставлення людей до злочинів, необхідності покарання за них, а також вибір засобів і методів покарання. У подальшому автор планує розглянути питання відображення ставлення до покарань і злочинів у менталітеті українців, а також рецепцію давньоруського кримінального законодавства в подальші історичні періоди.

Джерела та література

1. Ключевський В. О. Російська історія. Повний курс лекцій : у трьох книгах / В. О. Ключевський ; пер. з рос. – К. : Наук. думка, 1993. – Т. 1. – 315 с.
2. Черепнин Л. В. К вопросу о характере и форме Древнерусского государства X– начала XIII в. / Л. В. Черепнин // Исторические записки. – М. : Наука, 1972. – Вып. 89. – С. 353–408.
3. Зимин А. А. Из историографии советского источниковедения («Русская Правда» в трудах С. В. Юшкова) / А. А. Зимин // Проблемы истории общественной мысли и историографии. – М. : Наука, 1976. – С. 275–282.
4. Хрестоматія з історії держави і права України. – Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку XX ст. : навч. посіб. для юрид. вищих навч. закл. і фак. : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – С. 464.
5. Исаев И. А. История государства и права России / И. А. Исаев. – М. : Юрист, 1993. – 296 с.
6. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : в 2-х т. – М. : Наука, 1994. – Т. 2. – 750 с.
7. Русское законодательство X–XX веков : в 9-ти т. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 754 с.
8. Володимир Мономах Поучення / Володимир Мономах // Літопис Руський / пер. Л. Махновця. – К. : Дніпро, 1989. – С. 85–89.

Крисюк Ю. Отдельные аспекты преступления и наказания периода Киевской Руси. В статье изучается отражение в «Русской Правде» морали общества в процессе назначения наказаний за преступления в Киевской Руси. Осуществлено сравнение подходов к наказанию, отображенных в уголовном законодательстве, и в «Поучении» Владимира Мономаха. Указано, что для феодального законодателя важным было проявить осуждение за совершенные наказуемые действия, о чём свидетельствуют унижительные наказания. Дополнением к уголовному наказанию могла быть кровная месть (личная или родовая). Благоклонное восприятия христианства в Киевской Руси ограничивало наказания личного физического характера, а также не позволяло смертной казни. Значительный либерализм «Русской Правды» объясняется значительным влиянием отца Ярослава Мудрого Владимира Мономаха, который был признанным моральным авторитетом того времени.

Ключевые слова: преступление, наказание, Киевская Русь, «Русская Правда», Владимир Мономах, «Поучение».

Krysyuk Y. Some Aspects of Crime and Punishment in the Period of Kievan Rus'. The article studies the depicting of the society morality in the «Rus'ka Pravda» in the process of the crimes sentencing in Kievan Rus'. The comparison of the different criminal law approaches to punishment is made as well as in the «Povchannja» of Volodymyr Monomakh. It is said that it was important for the feudal legislator to show conviction for committing criminal behavior, as evidenced by the humiliating punishment. A blood feud (personal or generic) could accompany the criminal penalty. Favorable perception of Christianity in Kievan Rus' limited personal punishment of a physical nature, and did not allow the death penalty. The «Rus'ka Pravda» considerable liberalism took place due to a significant influence of Yaroslav the Wise's father, Volodymyr Monomakh, who was recognized as the moral authority of that time.

Key words: crime, punishment, Kievan Rus', «Rus'ka Pravda», Volodymyr Monomakh, «Povchannja».

УДК 347.96

Л. Куренда

Дослідження деформації професійної правосвідомості юриста

У матеріалах наукової статті досліджується поняття деформації професійної правосвідомості юриста, дається коротка характеристика основних видів деформації професійної правосвідомості. На цій основі